

mevr. Aș vrea să mă pot exprima în același fel despre raportul pe care-l recenez, dar trebuie să spun că utilitatea lui e de un ordin mai modest : cu puține excepții, lucrările pe care le menționează sînt numai clasate după conținut, în ordine cronologică, fără aprecieri de calitate decît un adjectiv din loc în loc (cînd e vorba de eminentii „tactologi” ca Syme sau Köstermann) și fără alte indicații despre cuprins decît acele spicuite în concluziile autorilor. Evident, nu-i puțin lucru nici atît, dacă se ține seamă de numărul mereu crescînd de tipărituri despre Tacit, ca și despre oricare alt mare scriitor latin. Dar bibliografiile — complete și bine făcute — se găsesc, an de an, în *L'Année philologique*, mai cuprinzătoare decît oricînd în trecut. Așa-numitele *Forschungsberichte* ar trebui să ne aducă mai mult. Evident, cu prețul unui plus de muncă din partea autorilor, pe care aceștia au dreptul să-l refuze, dar fără de care nu se vede bine la ce se mai ostenesc să scrie¹.

D. M. Pippidi

W. S. ALLEN, *Vox Graeca. A guide to the pronunciation of classical Greek*. Cambridge, University Press, 1968, XVI + 157 p.

Concepută ca o replică a manualului de pronunțare a limbii latine (W. S. Allen, *Vox Latina. A guide to the pronunciation of classical Latin*) publicat la Cambridge în 1965, lucrarea pe care o prezentăm abordează o problemă cu implicații atît teoretice, cît și practice. Ea se adresează publicului englez de specialitate, filologului clasic mai degrabă decît foneticianului sau lingvistului, cu dublul scop de a preciza valoarea fonetică a diferitelor semne și grupuri de semne care aparțin alfabetului grec și de a propune soluții realiste pentru pronunțarea lor în școlile și universitățile britanice. Recunoaștem în aceste preocupări o tradiție ilustrată de Antonius Nebrissensis, Aldus Manutius și Erasmus — ca să cităm numai primele nume dintr-un șir care se încheie cu F. Blass și E. H. Sturtevant — și care stă la baza studiilor de fonetică greacă. Este de la sine înțeles că o lucrare de proporții reduse, cum este cea a lui W. S. Allen, nu poate urmări evoluția tuturor sunetelor în toate dialectele și de-a lungul întregii istorii a limbii grecești. Limitarea analizei la dialectul atic din secolul al V-lea apare astfel pe deplin justificată. Această imagine este însă completată în mod fericit cu date privind principalele transformări fonetice suferite de limba greacă între epoca homerică și cea bizantină. Cartea se încheie cu două apendice consacrate istoricului pronunțării și accentuării textelor grecești în Anglia și unei mici culegeri de citate din autorii antici la care s-au păstrat informații interesante pentru fonetica greacă. La p. 155—157 găsim o prezentare schematică a recomandărilor făcute de W. S. Allen referitor la pronunțarea textelor grecești în Anglia.

Abordînd un subiect deseori tratat de eleniști, cartea lui W. S. Allen are marele merit de a îmbina punctele de vedere ale filologiei tradiționale cu metodele lingvisticii moderne. In-

¹ Pentru că bunăvoința autorului se întinde pînă la revista noastră, ale cărei materiale tacitene sînt înregistrate cu regularitate, îmi iau libertatea să-i semnalez că în 1965 s-a retipărit la Roma, în Editura Bretschneider, cartea mea *Autour de Tibère*, în al cărei sumar, pe lângă alte contribuții la cunoașterea personalității și operei de guvernămînt a acestui împărat, se cuprinde un lung studiu intitulat *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine* (p. 9—87).

troducerea fonetică care prevede analiza faptelor grecești este menită să familiarizeze pe cititorii cu terminologia și cu poziția teoretică adoptată de autor. Sursele cunoașterii pronunțării limbii grecești, enumerate la p. VI, sînt desigur cele folosite în toate manualele de fonetică: mărturiile ale autorilor antici, jocuri de cuvinte și onomatopee, transcrieri în și din alte limbi, oscilări ale grafiilor etc. În aprecierea diferitelor informații însă, W. S. Allen se călăuzește adesea după criteriul tipologiei structurilor lingvistice. De asemenea, el caută să scoată în evidență rolul funcțional al sunetelor discutate, oferind, pe lângă o interpretare fonetică a materialului, și una fonologică. Atît în privința consonantismului, cît și în privința vocalismului, aceste interpretări par cele mai indicate. Cele câteva obiecții pe care le-am putea formula se referă toate numai la detalii. Considerăm astfel că se trece prea repede peste problema geminatelor, care nu sînt incluse în inventarul de foneme al limbii grecești (cf. p. 8). Teoria lui M. Lejeune cu privire la caracterul surd și *lenis* al primelor elemente din grupurile φθ, χθ și ψ, ξ este combătută cu argumente insuficiente: în favoarea ei se pot cita, și cu o probabilitate fonetică mai mare, și grafiile φσ, χσ, și notarea geminatelor aspirate ca πφ, κχ (cf. M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*², Paris, 1955, p. 59, 61, 62). Contrar opiniei exprimate de W. S. Allen la p. 30 credem că spirantizarea lui [b] poate fi datată destul de precis: ezităriile de tipul Φλαβιος/Φλαβιος pe inscripții o situează către începutul erei noastre. În sfîrșit, existența unui fonem (η) în greacă (vezi p. 37) este greu de acceptat. Admițînd că γμ transcrie secvența [ɣm], sunetul [ɣ] are două valori fonologice diferite: înainte de oclusivă velară el reprezintă arhifonemul /N/, iar înainte de /m/ este un alofon al lui /g/. Caracterul nazal al velarei în acest din urmă context s-ar explica prin proximitatea lui (m).

Dar originalitatea și interesul deosebit al cărții lui W. S. Allen nu stau în aceste capitole care reproduc, cu o remarcabilă claritate și acuratețe, teorii și fapte în general cunoscute, ci în interpretarea cu totul nouă a accentuării limbii grecești. Cele câteva pagini pe care economia lucrării îi permite autorului să le consacre accentului rezumă câteva dintre ultimele sale articole (*A Problem of Greek Accentuation, In Memory of J. R. Firth*, London, Longmans, 1966, p. 8—14; *On Quantity and Quantitative Verse, In Honor of Daniel Jones*, London, Longmans, 1964, p. 3—15; *Prosody and Prosodies in Greek*, TPS 1966, p. 107—148 și *Correlations of Tone and Stress in Ancient Greek, To Honor Roman Jakobson I*, The Hague, Mouton, 1967, p. 46—62). Încercînd să apreciem în mod critic ipoteza lui W. S. Allen, ne vom referi implicit la toate aceste studii. Teoria pe care o discutăm se îndepărtează în două privințe de doctrina tradițională. În primul rînd, W. S. Allen propune ca în definiția accentului grec să se includă nu numai înălțarea tonului, ci și coborîrea imediată care se produce în aceeași silabă în cazul accentului circumflex și în silaba următoare în cazul accentului acut. Astfel înțeles, fenomenul capătă numele de „contonation” (cf. *Vox Graeca*, p. 114: „... the Greek accent may be considered essentially as a contonation, comprising the high tone and the falling tone which immediately follows it; this contonation may be either monosyllabic (in the case of compound tone) or disyllabic...”). Acest concept îi îngăduie lui W. S. Allen să formuleze în chip elegant regula limitării accentului în greacă (o contonație poate fi urmată de cel mult o moră, cf. *Vox Graeca*, p. 114) și să sugereze o explicație atrăgătoare a baritonezei oxitonelor: datorită individualității fonetice relativ mari a cuvîntului în greacă, ridicarea tonului pe ultima silabă a unui cuvînt nu poate fi compensată pe silaba inițială a cuvîntului următor. Imposibilitatea realizării unei „contonații” în acest context determină o modificare a accentului acut (cf. *Vox Graeca*, p. 115—117). După cum se vede, aplicarea noțiunii de „contonație” la descrierea accentuării limbii grecești prezintă avantaje reale și pare justificată.

Cea de a doua ipoteză a lui W. S. Allen este însă mult mai discutabilă. Considerind că nu există o incompatibilitate de principiu între accentul muzical și cel de intensitate, autorul susține că greaca clasică le-a cunoscut concomitent pe amândouă. Pe lângă accentul muzical, descrie și notat grafic încă din antichitate, orice cuvânt grec purta și un accent de intensitate, situat pe ultima lui silabă lungă. Un accent de intensitate secundar lovea silaba lungă precedentă dacă aceasta era despărțită de accentul principal prin cel puțin o moră. Aceste accente nu aveau nici funcție culminativă, nici funcție distinctivă și erau realizate slab din punct de vedere fonetic (cf. *Vox Graeca* p. 121, TPS, p. 123). Argumentele prezentate de W. S. Allen în sprijinul acestei teorii revoluționare sînt toate de natură metrică. Ele se bazează pe presupunerea că ritmul versului grec era accentual, și nu cantitativ: „We therefore assume that Greek verse was recited with a stressed rhythm” (*Vox Graeca*, p. 120—121). Coincidențele repetate pe care autorul le observă între *ictus*-ul versului și o anumită silabă a cuvîntului dovedesc, după părerea sa, existența unui accent de intensitate în limbă. Diferitele reguli și legi metrice privind situarea cuvintelor și a cezurilor în vers capătă, în lumina acestei teorii, o explicație unică: ele tind, toate, spre evitarea unei nepotriviri între accentul intensiv al cuvîntului și *ictus*.

Fără a intra în toate detaliile acestei teorii, credem că e limpede că acceptarea ei depinde în ultimă instanță de răspunsul la două întrebări: 1) se poate considera că versificația greacă se bazează pe o succesiune regulată de silabe accentuate și neaccentuate? și 2) există coincidențe semnificative între *ictus* și ultima silabă lungă a cuvîntului? Urmind unele teorii metrice moderne (cf. *Vox Graeca*, p. 120), W. S. Allen crede că o versificație cantitativă este teoretic imposibilă, deoarece urechea omenească nu e capabilă să perceapă și să utilizeze în poezie diferențele de durată. Exemplul muzicii, unde durata sunetelor rămîne sensibilă în ciuda combinării ei cu elemente melodice și de intensitate diferite pare a infirma acest punct de vedere. Pe de altă parte, limitarea substituirilor — = \cup și \cup = — la unele poziții din vers nu implică apariția unui accent intensiv pe silabele lungi. Ea se poate explica prin necesitatea de a se păstra caracterul dactilic, iambic etc. al versului. Un spondeu poate fi interpretat în funcție de context ca aparținînd unui ritm ascendent sau descendent: nu e nevoie să presupunem că diferențierea se face prin accentuare (— \cup opus lui \cup —). Este, de asemenea, împotriva teoriei lui W. S. Allen și faptul că *ictus*-ul nu pare a fi automat legat de silaba lungă: un dactil care aparține unui vers descendent (hexametru) este probabil diferit de un dactil dintr-un vers ascendent (trimetru iambic). Cit privește cea de a doua întrebare, după analiza a circa 1 000 de versuri (trimetri tragici și hexametri dactilici), autorul ajunge la concluzia că *ictus*-ul coincide cu ultima și, eventual, cu penultima silabă lungă a cuvîntului, conform cu ipoteza sa, în 90—95% din cazuri. Problema care se ridică însă este aceea de a vedea în ce măsură aceste coincidențe sînt semnificative. În majoritatea cazurilor, regulile versurilor analizate nu permit ca *ictus*-ul să stea pe altă silabă decît cea indicată de W. S. Allen. Lăsînd la o parte cuvintele care au o singură silabă lungă, este evident că cele cu forma — — \cup , — — \cup , \cup — —, \cup — — \cup etc. nu pot intra în hexametru sau în trimetru decît cu condiția ca *ictus*-urile să cadă pe ultima și pe antepenultima silabă lungă; — — \cup , — — \cup , \cup — — \cup , \cup — — \cup etc. Singurele scheme care admit în teorie două *ictus*-uri diferite sînt spondeul și molosul. În cele ce urmează vom limita discuția la cuvintele de formă spondaică. La cele cu forma — — —, opoziția — — — / — — —, deși teoretic posibilă în hexametru dactilic, este practic exclusă de succesiunea de 5 silabe lungi pe care ar implica-o coincidența *ictus*-ului cu silaba penultimă: — — — / — — — / — — —; dimpotrivă, scandarea — — — nu angajează cu nimic forma cuvîntului precedent sau următor. Dintr-un sondaj efectuat pe aproape 400 de versuri

(S. Ant. 1—99 și Ar. Nu. 1—100 tri.a., Od. 1—100, A. Pers. 155—175, 215—248, 703—747 tetr. tr.) rezultă că coincidența dintre *ictus* și ultima silabă a cuvintelor spondaice este departe de cifrele globale date de W. S. Allen. Ea se manifestă mai frecvent în trimetrul tragic și în hexametru dactilic, versurile analizate de W. S. Allen (circa 68 și respectiv 64% din cazuri) și mai puțin frecvent în trimetrul comic și în tetrametrul trohaic (circa 61 și respectiv 54% din cazuri). Aceste date, ca și întreaga discuție de mai sus, ne îndreptățesc, credem, să respingem ipoteza lui W. S. Allen cu privire la existența unui accent de intensitate în greaca clasică. Cu atât mai mult, cu cât această teorie se lovește și de lipsa de probabilitate structurală a coexistenței accentului muzical cu cel de intensitate (exemplul limbilor bantu de sud — cf. p. 120 — nu credem că poate înlătura această obiecție) și de faptul tulburător, remarcat de altfel și de W. S. Allen, că spre sfârșitul antichității accentul tonal devine intensiv, iar presupusul accent de intensitate, care ar fi avut acum ocazia să se afirme, dispare fără urme.

Ar fi regretabil ca această concluzie negativă să influențeze aprecierea de ansamblu a cititorului asupra unei cărți care, îmbinând rigoarea cu concizia și metodele tradiționale cu cele moderne, va contribui, credem, la răspîndirea principiilor analizei structurale în rîndul filologilor clasici.

Liana Lupaș

H. G. LIDDELL, R. SCOTT, H. STUART JONES, *Greek-English Lexicon. A Supplement*, edited by E. A. BARBER, with the Assistance of P. MAAS, M. SCHELLER and M. L. WEST. Oxford, At the Clarendon Press, 1968. XI + 153 p. in 4°.

Dacă, în 1943, lumea întreagă n-ar fi trecut prin încercările știute, e probabil că presa științifică de pretutindeni ar fi salutat cu mîndrie împlinirea unui veac de la apariția primei ediții a binecunoscutului *Lexicon* greco-englez întocmit de Henry George Liddell și Robert Scott. Din zilele învățaților oxonieni lucrarea a cunoscut numeroase reelaborări și încă și mai numeroase retipăriri, ultima ediție — îngrijită de H. Stuart Jones — fiind a IX-a, apărută în 1940 (dar retipărită fără modificări în 1948, 1951, 1953, 1958 și 1961).

Amploarea acestei ultime prelucrări (2 111 pagini în 4°) ar putea speria pe oricine; nu însă și pe succesivii editori, care n-au pregetat și nu pregetă să-și continue truda, îndreptînd greșelile, împlinind lacunele, adăugînd izvoarelor literare pe temeiul cărora fusese compilat în primul rînd *Lexiconul* izvoarele noi — practic inepuizabile — care sînt documentele epigrafice și papiriace. Așa se explică publicarea *Suplimentului* a cărui apariție o consemnăm, rodul unei munci de doisprezece ani depusă de o echipă de valoroși lexicografi, pînă la o vreme conduși de Paul Maas, iar după moartea acestuia de E. A. Barber.

După însăși mărturisirea autorilor, rostul acestei prime fascicule (nu-i greu de presupus, într-adevăr, că în deceniile următoare mereu altele vor veni să i se adauge) e să înregistreze materialul lexicografic oferit de inscripții și de papiri. În același timp, el cuprinde însă îndreptările și completările făcute necesare de pregătirea în ultimii treizeci de ani a numeroase ediții de texte mai corecte decît cele existente la vremea întocmirii *Lexiconului*. În sfârșit, cum era firesc, prilejul a fost folosit și pentru îndreptarea greșelilor strecurate în ediția a IX-a, fie că-i vorba de greșeli de tipar sau de redactare.